

HB

05059

DE BETEKENIS VAN DE OMWENTELING VAN 1795

REDE UITGESPROKEN OP
DEN 46STEN DIES NATALIS
DER VRIJE UNIVERSITEIT

DOOR

DR A. GOSLINGA

MCMXXVII

N.V. DAGBLAD EN DRUKKERIJ DE STANDAARD
AMSTERDAM

D
O
.

41 pagina's gewets!!

Nd 1

DE BETEKENIS VAN DE OMWENTELING VAN 1795

LYK-REDE UITGESPROKEN OP
DEN 46STEN DIES NATALIS
DER VRIJE UNIVERSITEIT

DOOR

DR A. GOSLINGA

MCMXXVII

N.V. DAGBLAD EN DRUKKERIJ DE STANDAARD
AMSTERDAM

Deze oratie is wel reeds uitgesproken den 20sten October 1926, maar toen nog niet in het licht gegeven. Ten gevolge van persoonlijke omstandigheden van onderscheiden aard, had ik aan de voorbereiding geen voldoende zorg kunnen besteden. Van uitstel mocht echter geen afstel komen. Wel waren de beslommeringen, aan het rectoraat verbonden, voor het brengen der oratie in definitieven vorm niet gunstig. Ook nu nog kost het mij moeite ze uit handen te geven, zoo had ik nog gaarne het eerst in dezen zomer verschenen derde deel van Dr. de Visser's „Kerk en Staat” doorgewerkt, maar ik meen, dat zij althans het licht gezien moet hebben, wanneer ik — hetgeen ik op Woensdag 21 September hoop te doen — de rectorale waardigheid aan mijn opvolger overdraag.

A. G.

*Mijne Heeren Directeuren, Curatoren, Hoog-
leeraren, Dames en Heeren Studenten, en voorts
gij allen, die door Uw tegenwoordigheid te dezer
plaats op den 46sten gedenkdag van de stichting
onzer Hoogeschool blijkt geeft in haar een levendig
belang te stellen; zeer gewenschte toehoorders!*

Sprekende over de omwenteling, die het aanzijn gegeven heeft aan de Republiek der Vereenigde Staten, heeft de Amerikaansche geschiedkundige Andrews onlangs gezegd, dat, evenals tot nog toe elk nieuw geslacht daarop zijn eigen kijk had gehad, dit ook in de toekomst wel het geval zou wezen.¹⁾ Ik voor mij zie niet in, waarom dat *ad infinitum* door zou moeten gaan, maar gaarne erken ik, dat er verscheiden geslachten mee gemoeid zijn, eer de oorsprong en het verloop van een zoo ingewikkeld complex van gebeurtenissen als een belangrijke staatsomwenteling naar behooren blootgelegd zijn. Natuurlijk zal er altijd verschil in de waardeering der factoren blijven, samenhangend met het verschil in levensbeschouwing, maar het laat zich toch denken, dat er eens een tijd komt, waarin over die factoren zelf geen nieuw licht meer te ontsteken valt. Doch hoe dat zij, zooveel staat wel vast, dat het tegenwoordig geslacht nog niet klaar is, zoo min met de Amerikaansche als met de Fransche omwenteling. Ook niet met onze eigen omwenteling, die van 1795.

Dit heb ik meer dan ooit gevoeld, toen ik, geroepen U op den dies onzer Universiteit met een onderwerp uit de sfeer van de door mij beoefende wetenschap bezig te houden, mijn aandacht op die omwenteling gericht heb. Veel sterker dan vroeger ben ik er mij van bewust geworden, dat, vóór men een antwoord gereed heeft op de vraag, wat toch wel haar beteekenis geweest is, niet alleen voor onze staatsinrichting, wetgeving en rechtspraak, doch ook voor ons kerkelijk en godsdienstig leven, voor

¹⁾ American Historical Review, January 1926.

onderwijs, wetenschap en kunst, voor het economische leven, ook voor onze gewesten overzee, er nog vrij wat onderzocht zal dienen te worden. Toch meen ik, dat het, ook al is men overtuigd volstrekt geen definitieven arbeid te kunnen leveren, zijn nut kan hebben, zich eens op dit onderwerp te bezinnen. Ik spreek U dus over „de Beteekenis van de Omwenteling van 1795”.

Al kan men zonder gevaar voor tegenspraak getuigen, dat de Nederlandsche geschiedkundigen zich over het algemeen aan het houden van beschouwingen niet te buiten gaan, toch kan men, als men zich er de moeite voor geeft, over 1795 wel het een en ander vinden. Ik ga den revolutietijd zelf voorbij. De tijdgenoot, die midden in de gebeurtenissen staat, moge soms een bepaalden kant scherp en duidelijk onderscheiden, het geheel overziet hij niet. De reflexie komt eerst later. Is dit in het algemeen waar, van onze omwenteling geldt dat wel in het bijzonder. Niet weinigen van de mannen, die in 1795 en volgende jaren een zekere rol hadden gespeeld, geneerden zich later min of meer. Men sprak over dien tijd liefst niet te veel. Jacob van Lennep vernam eerst als student, tot zijn niet geringe verbazing, dat zijn grootvader een „Kees” was geweest.¹⁾ Het is eerst zoo omstreeks 1845, dat men wat meer aandacht gaat schenken aan die periode: er verschijnen dan eenige werken van biographischen aard als b.v. over Rutger Jan Schimmelpenninck en Wiselius.

Deze zijn voor Thorbecke aanleiding geweest, zijn meening over de omwenteling ten beste te geven, een meening, alles behalve vleiend. Hij noemt het een „treurigen tijd”, „niet vanwege de zaak zelve; zóózeer als eenig land, behoefden wij omwenteling; maar vanwege onze onmagt de geschonken vrijheid te gebruiken”. „Er was een volslagen gebrek aan zelfbepaling”, „wij kwamen scheppingsvermogen te kort”. „Eene schudding, als die van 1795, moet aan den dag brengen wat er nog van politieke levens- en vormkracht in een volk aanwezig is. Welke vruchten der revolutie hebben wij aan ons zelve te danken?”²⁾

In hetzelfde jaar, dat Thorbecke de recensie schreef, waaraan we eenige uitspraken ontleenden, 1846, verscheen de laatste aflevering van Groens Handboek, loopende over de jaren 1795—

¹⁾ Gids 1875, IV, 212.

²⁾ Thorbecke, Historische Schetsen.

1840. Volgens hem „was en bleef de omwenteling, hoewel ze nationaal heette, de triumpf eener door Fransche troepen overmagtige partij.”¹⁾ Om te kunnen bouwen, achtte deze het noodig, alle overblijfselen op te ruimen van vroegere instellingen, die aan haar theoretisch bestek hinderlijk konden zijn. Dit bestek ontleende ze aan de beginselen, die in de groote Fransche omwenteling tot heerschappij waren gekomen en hun oorsprong namen in ongelooft, in de verwerping van den levenden God.

Groen heeft aan 1795 breede beschouwingen gewijd, maar het is opmerkelijk, dat hij er, behalve dan in zijn Handboek, zeer weinig over geschreven heeft. Hoe vaak hij ook over *de* Revolutie schrijft, naar uitlatingen over *onze* Revolutie moet men zoeken. De verklaring ligt voor de hand: het was de neiging van zijn geest allereerst te letten op beginselen, en waar nu zijns inziens de beginselen der Bataafsche omwenteling geen andere waren dan die van de Fransche, daar spreekt het van zelf, dat hij 1789 veel vaker noemt dan 1795. Ook in „Ongelooft en Revolutie”, een werk, in dezen zelfden tijd ontstaan, zegt hij van onze omwenteling slechts weinig, maar wel is daarin de uitlating te vinden, dat het te bezien zou staan, of, zoo de voortzetting van het vergevorderde werk niet door de Franschen belet ware, ook wij niet onzen Robespierre en onzen St. Just aan het roer van Staat zouden gezien hebben.²⁾

Groot was de verontwaardiging hierover van den Utrechtschen hoogleeraar Vreede, die zich sterk maakte, „dat dit vermoeden, zoo eervol voor de Fransche als onteerend voor de Nederlandsche bewindvoerders, gewis eenmaal door den heer Groen van Prinsterer zelve, als van genoegzamen grond ontbloomt, verworpen zal worden.”³⁾ Bij den kleinzoon van den fellen Unitaris Pieter Vreede vinden we een heel andere beschouwing dan bij Groen. Erkent deze wel, dat in het oordeel ook een zegen lag, Vreede roemt in de weldaden der Revolutie. In zijn twee Bijdragen tot de geschiedenis der omwenteling van 1795—'98 (1847, 1851), die hun waarde nog niet geheel en al hebben verloren, oefent hij wel critiek, maar in het algemeen toont hij er zich zeer mee ingenomen.

Hetzelfde kan ook getuigd worden van De Bosch Kemper, die

¹⁾ p. 693.

²⁾ cf. uitg. Van Malsen, p. 387.

³⁾ Bijdragen, 1ste Stuk, Inleiding, p. VI.

het laag neerzien op 1795, hetgeen een tijd lang mode geweest was, afkeurt en op meer dan één punt tegen Thorbecke te velde trekt. 1795 is voor hem „het begin van een nieuwe orde van zaken, waarin het beter is dan in vroegere tijden.”¹⁾ „Bij het verkeerde, dat de tijd openbaarde, bragt toch het revolutietijdvak tot eerste ontkieming zeer veel goeds: eene algemeene zucht tot verbetering van den maatschappelijken toestand, geestdrift voor regtvaardigheid en menschenheil, eene algemeene erkenning van de waarde van den individuelen mensch, geloof aan vooruitgang, opregte zucht tot vermeerdering van kennis bij het volk en tot handhaving van algemeene orde en regelmaat, zonder aanzien van personen en localiteiten.”²⁾ Het groote beginsel der omwenteling noemt hij „de eenheid en ondeelbaarheid van den Nederlandschen Staat.”³⁾

Nog meer sympathie voor de omwenteling dan De Bosch Kemper legt een zekere Walther aan den dag, die een jaar na hem — Kempers Staatkundige Geschiedenis is van '68 — een paar artikelen schreef in de Vaderlandsche Letteroefeningen. Walther noemt de partij der democratische patriotten „het beste deel der natie. Tot haar behoorde het denkende en het werkende gedeelte der bevolking.”⁴⁾ Men vraagt zich af, wat de rest der bevolking dan wel deed. Hoe dit zij, de Schr. moet wel erkennen, dat de patriotten, in 1795 nog zonder eenig plan, aan het roer gekomen, weinig hebben uitgericht, maar voert als verontschuldiging aan, dat het voortdurend oorlog was en zij in het parlementarisme nog zoo onervaren waren. Zelfs over de radicalen van 1798 steekt hij de loftrömpet, al geeft hij wel toe, dat ze verkeerd hebben gedaan door zich zelf met schending der pas bezworen constitutie het behoud der macht te verzekeren.

In den regel komen die radicalen er bij de geschiedschrijvers niet zoo goed af. Sillem, de biograaf van Valckenaer, heeft de juiste opmerking gemaakt, dat hun sympathiën meest aan den kant van de moderaten zijn.⁵⁾ Hij acht die beoordeeling niet billijk; „verplaatst men zich op het standpunt van den patriot van 1795” — zoo zegt hij⁶⁾ — „dan meen ik, dat deze politiek

1) Staatkundige Geschiedenis tot 1830, p. 289.

2) p. 288.

3) p. 258.

4) Vaderl. Letteroeff. 1869, I, p. 10.

5) I, 336 sqq.

6) I, p. 338.

beter, verstandiger was dan de verzoeningspolitiek, door Schimmelpenninck en de Amsterdamsche Municipaliteit in de bekende publicatie van 11 Februari 1795 gepredikt."

Wij zouden vreezen telkens in herhaling te vallen, zoo we streefden naar volledigheid en U geen enkelen naam schonken van al onze historici, die over 1795 geschreven hebben. Maar het zij mij toch vergund op een voorstelling te wijzen, die lang algemeen geloof gevonden heeft en welke men, zij het dan ook in zeer voorzichtigen vorm, zelfs bij Fruin vinden kan. Het is deze, dat de democratische patriotten zich zoo omstreeks 1786, 1787 bewogen in de richting van wat in 1813 en '14 tot stand zou komen: de staatseenheid onder de soevereiniteit van het huis van Oranje met naast zich een volksvertegenwoordiging. Men vindt deze voorstelling met name bij De Beaufort in zijn bekend artikel over Oranje en de democratie ¹⁾; de ouderen van dagen hebben het zich zelf in 1814 wel moeten bekennen, „dat wat men thans had ook reeds voor jaren had kunnen verkregen worden." Het was niet onmogelijk geweest, reeds in 1787 „een toenadering tusschen Oranje en de democratie en daarmee het zoo vurig verlangde grondwettig herstel tot stand te brengen." Aan die voorstelling heeft Colenbrander den doodsteek toegebracht. Een dergelijke toenadering was in 1787 onmogelijk, heusch niet alleen wegens gebrek aan staatkundig inzicht bij den Prins, maar ook, omdat deze dan de stadhoudersgezinde regenten van zich vervreemd en de liefde van het eigenlijke volk, dat met de democraten al zeer weinig op had, verspeeld zou hebben. Maar stel eens een oogenblik, dat die toenadering plaats had kunnen grijpen, dan zou ze toch niet geleid hebben tot wat er volgens latere schrijvers uit had moeten voortvloeien. Het ging bij de democraten niet om staats-, maar om stedelijke hervorming, om invloed op de samenstelling van de vroedschap en op de keuze der magistraatspersonen en om toezicht op het beheer en de besluiten der stedelijke regeering; om het bestuur van het gewest en van de Unie bekommerden ze zich daarbij niet. In plaats van tot meer centralisatie zou het „grondwettig herstel" der democraten zeker tot nog grootere decentralisatie geleid hebben. Het particularisme was bij hen bijzonder sterk. Groen deelt ergens mee ²⁾, dat in 1754 in eenige steden van Overijsel de gezworen

¹⁾ Gids 1875, IV, p. 212—213.

²⁾ Handboek, p. 521.

gemeente zwaarigheid maakte, zich aan de keuze van vroedschap-
pen door de Staten der Provincie te onderwerpen; de gemeente-
lieden te Zwolle beweerden, dat de verkiezing van burgemees-
ters, schepenen en raden alleen aan hen stond, „zijnde Zwol in
een volstrekte onafhankelijkheid, als afzonderlijke souvereiniteit,
niemand boven zich erkennende dan God alleen." Ook een dertig
jaar later, in den eigenlijken patriottentijd, was dit particularisme
nog zeer sterk, terwijl de machten, die er op uit waren de zeven
gewesten zoo goed mogelijk te doen samenwerken, de Stad-
houder, in mindere mate ook de Raad van State, aan hevige
aanvallen bloot stonden.¹⁾

Eenige jaren later, in 1791, toen in Frankrijk een constitutie
voltooid was, waarvan het beperkt koningschap één der hoofd-
trekken uitmaakte, hebben sommigen van de uitgeweken patriot-
ten in de Jacobijnenclub gedebiteerd, dat zij in '87 al hetzelfde
gewild hadden, dat nu in Frankrijk verkregen was, maar, als
men hier de meest gunstige uitlegging aan wil geven, kan men
zeggen, dat dit een bedenkelijke zwakheid van geheugen ver-
ried. Wel heeft Valckenaer, door het voorbeeld van Frankrijk
geïnspireerd, het plan geopperd, den stadhouder als constitu-
tioneel vorst aan het hoofd van den Staat te plaatsen, maar dat
is bij een plan gebleven. Men gaat veel te ver, zoo men hier,
gelijk Jorissen gedaan heeft²⁾, het aanbieden van een konings-
kroon uit distilleert. Integendeel, het denkbeeld vond hier te
lande bij de geestverwanten al zeer weinig instemming: het huis
van Oranje was te zeer bevlekt.³⁾ Overeenstemming werd niet
mogelijk geacht. Die zou eerst mogelijk worden jaren later, in
1813 en '14. Toen hebben Oranje en de patriotten elkander ge-
vonden, maar ook toen eerst. Een heele periode lag daartusschen,
een periode van ballingschap en vernedering voor het Oranje-
huis, van teleurstelling, ja van bittere ontgoocheling voor de
patriotten.

Als men zich dat indenkt, begrijpt men niet, hoe een zoo uit-
nemend kenner onzer geschiedenis als Japikse met betrekking
tot de restauratie heeft kunnen schrijven: „Het gemak, waar-
mede het grootste deel van het nieuwe er in ging onder Oranje
als hereenigingspunt der Nederlanders, bewijst, hoe dicht men

¹⁾ voor den Raad van State, zie Brummel, Hemsterhuis, p. 184—187.

²⁾ Historische Bladen II³, p. 152—3.

³⁾ Colenbrander, Gedenkst., I, p. 22.

vóór 1795 bij een ingrijpende verandering gestaan had, zonder haar te durven verwezenlijken." ¹⁾ Die uitlating van Japikse staat niet op zichzelf. Zij vloeit voort uit een zekere geringschatting van de beteekenis van 1795, die o.a. ook blijkt uit zijn merkwaardige indeeling der Vaderlandsche Geschiedenis.

Men kan gerust zeggen, dat het in onze geschiedschrijving regel is, met 1795 een van de hoofdtijdperken af te sluiten en een nieuw te beginnen. Niet alzoó bij Dr. Japikse in het grootendeels door hem geschreven Handboek. 1795 is daar slechts eind- en beginpunt van onderafdeelingen; de perioden 1748—'95 en 1795—1813 zijn daar onderdeelen van het tijdperk 1748—1840. Gaat men na, wat Japikse tot deze ongewone indeeling bewogen heeft, dan blijkt, dat hij in de eerste plaats onze verhouding tot het buitenland in aanmerking genomen heeft: 1748—1840 is voor hem het tijdperk van „Nederland onder overwegend buitenlandschen invloed". Verder dan ook, dat in dien tijd de begeerte der burgerij naar wezenlijken invloed op den gang van zaken niet, althans niet duurzaam, verwezenlijkt wordt, en de staatkundige eenheid van Nederland plus de monarchie tot stand komt. ²⁾

Dat de beteekenis van 1795 beperkt te achten is, het wordt ons ook van gansch andere zijde en op gansch andere gronden toegeroepen. De Utrechtsche hoogleeraar Hora Siccama heeft den nadruk gelegd op de continuïteit. In zijn inaugureele oratie, hoofdzakelijk gewijd aan de continuïteit tusschen den tijd vóór en na de Hervorming, spreekt hij toch ook over den samenhang tusschen de periode van vóór en na de omwenteling: „Zelfs wanneer, zooals in de laatste jaren der 18de eeuw, welbewust met het verleden wordt gebroken, is dit meer een breuk in woorden dan in werkelijkheid, is het meer een breken naar den vorm dan naar den inhoud: in een nieuw maatschappelijk verdrag mocht men meenen een nieuwe samenleving, een nieuwen Staat te gronden, in wetboekén mocht men meenen een nieuwe nadere ordening ervan in het leven te roepen, die enkel en alleen uit zich zelf te verstaan was, inderdaad was wat men bereikte het resultaat van jaren- en eeuwenlange ontwikkeling, bleef men gebonden aan langzamerhand gerijpte voorstellingen, aan eeuwenoude instituten en aan ontelbare concrete verhoudingen." ³⁾ Siccama's leerlingen B. C. de Savornin Lohman en

¹⁾ Handboek, p. 406, *Handb. 759*

²⁾ Handboek, p. 310.

³⁾ p. 10.

Martens van Sevenhoven hebben, de een voor wat betreft de bestuursinrichting van Utrecht, van het gewest zoowel als van stad en platteland, de ander ten aanzien van de justitieele colleges van Holland, trachten aan te toonen, dat de verandering dikwijls meer schijn dan wezen was. Zij doen uitkomen, dat de toepassing der revolutionnaire theoriën niet alleen door de tijdsomstandigheden belemmerd werd, maar soms ook wel, doordat zij onderling met elkaar in strijd zijn, zoo b.v. met betrekking tot de onafhankelijkheid der rechterlijke macht, de leer der volkssovereiniteit en die van de trias politica. Gaat het proefschrift van Lohman slechts voor een gedeelte over het rechtswezen, dat van Martens van Sevenhoven heeft daarop inzonderheid betrekking. Ten aanzien hiervan was, zoo in het algemeen gesproken, ook al door Vreede¹⁾ en voor wat Amsterdam betreft door Breen²⁾ een groote mate van continuïteit geconstateerd.

Is er dus in de waardeering van de beteekenis van 1795 wel verschil, dit neemt niet weg, dat er toch op tal van punten een sterke mate van eenstemmigheid heerscht. Dat 1795 en volgende jaren een tijdperk gevormd hebben van „nationale ebbe”, waarin „geestelijke onmacht onze signatuur” was, waarin we, zonder vast plan leefden van den eenen dag in den anderen, men kan het vinden bij Huet, bij Jorissen, niet het minst bij Colenbrander, in onze dagen wel den man, die met het tijdvak het meest vertrouwd is. Ook wanneer men de ongunstige tijdsomstandigheden ten volle in rekening brengt, dat men voortdurend in staat van oorlog verkeerde, ook dat men in de edele regeerkunst zoo weinig ervaring had, ook dan nog worden de mannen van 1795 te licht bevonden. Ze theoretiseeren zwaar — nog zelfs in 1804 komt een commissie, benoemd om een strafwetboek te ontwerpen, met een bundel wijsgeerige bespiegelingen voor den dag — maar wat ze doen is in hoofdzaak negatief van aard: opheffen, afschaffen, vernietigen, of hoe men het noemen wil, is aan de orde van den dag. En wat men tot stand brengt, loopt in de jaren van de reeds in 1801 intredende reactie gevaar weer ongedaan te worden gemaakt: verscheiden rechten, zoo b.v. met betrekking tot kerkelijke aangelegenheden, welke eerst waren opgeheven, worden dan weer hersteld; ja er zijn zelfs „onverbeterlijke regenten”, die de contracten van correspondentie onzaliger

1) Bijdragen, 1ste Stuk, p. 48 sqq.

2) Amstelodamum, XII, p. 93.

gedachtenis weer probeeren te doen herleven. Eerst wanneer, onder rechtstreekschen invloed van hetgeen in Frankrijk plaats vindt, de verbinding tot stand komt van de verlichte denkbeelden en het eenhoofdig gezag, wanneer er een bewind optreedt, eerst van Schimmelpenninck, dan van Koning Lodewijk, eindelijk van Napoleons ambtenaren, dat niet door de democratie in zijn bewegingen belemmerd wordt, bepaalt men zich niet langer tot regelingen op papier, doch verzekert men aan de verlichte denkbeelden, voor zoover die bruikbaar worden geacht, hun praktische toepassing in staatsbestuur en wetgeving. Bij het herstel onzer onafhankelijkheid geeft de Souvereine Vorst zijn sanctie aan hetgeen aldus tot stand gekomen is. „De omwenteling van 1813” — zoo heeft Groen eens geschreven ¹⁾ — „wel verre van waarlijk het herstel van Nederland te bewerken, wel verre van ons, aan revolutionairen bodem ontscheurd, op vaderlandschen grond over te brengen, heeft bij de uitkomst slechts hierin bestaan, dat de omwenteling van 1795 al weder onder een gewijzigden vorm voortgezet en aan het Huis van Oranje en eenige vaderlandsche instellingen op revolutionairen bodem eene plaats ingeruimd werd.” Andere geschiedschrijvers mogen zich anders uitdrukken, dat de restauratie van 1813 en volgende jaren te beschouwen is als het consolideeren, of, om het in onze moedertaal uit te drukken, het verduurzamen en verstevigen van het luchtig getimmerte van 1795 — men heeft wel van „revolutiebouw” gesproken ²⁾ — ontmoet ook bij hen geen tegenspraak. 1795 moet altijd gezien worden in verband met hetgeen daarop gevolgd is.

Deze zienswijze zou er toe kunnen leiden, de beteekenis van 1795 gering te schatten. Nu is die beteekenis geringer dan men het wel eens heeft voorgesteld. Te Winkel heeft indertijd, in een artikel naar aanleiding van het overlijden van Matthias de Vries ³⁾ geschreven, dat onze omwenteling „zich over het geheele sociale gebied uitstreckte.” „Zij was gericht tegen veel van het oude, tegen de aristocratie der patriciërs en de onfeilbare dogmatiek der staatskerk, tegen de tirannie van het classicisme, de verafgoding der oudheid.” Hij betoogt verder, dat de omwenteling nationaal wilde zijn, hetgeen dan moet blijken uit de instelling,

¹⁾ Bijdrage tot herziening der Grondwet, p. 54.

²⁾ Te Winkel, Ontwikkelingsgang, VI², p. 200.

³⁾ Vragen van den dag, VII, 645.

in 1797, van een leerstoel te Leiden in de Nederlandsche taal en welsprekendheid. Het is echter zeer de vraag, of dit als een gevolg van 1795 aan te merken is en niet veeleer als een rijpe vrucht van de in de tweede helft der 18de eeuw krachtig oplevende belangstelling in ons eigen verleden — onze middel-eeuwsche geschiedenis, onze oudere litteratuur — een belangstelling, die heusch niet uitsluitend bij patriotten, maar even goed bij mannen als Kluit en Bilderdijk gevonden wordt. Ik wil daarom niet zeggen, dat de omwenteling van 1795 ook niet voor de taalstudie van beteekenis is geweest: de opdracht tot samenstelling eener officiële spraakkunst aan Weiland, van een officiële spelling aan Siegenbeek zijn te beschouwen als vruchten van de samensmelting der gewesten tot een eenheidsstaat.

Ook Te Winkel's uitspraak, dat als gevolg van de omwenteling beschouwd moet worden het breken met het classicisme, is niet van dien aard, dat men zoo maar dadelijk geneigd is ze te aanvaarden: de Revolutie toch was vol van reminiscenties aan de klassieke Oudheid. En leest men in zijn Ontwikkelingsgang het hoofdstuk na over de Bataafsche Republiek, dan ziet men van een zoover strekkenden invloed geen spoor. Wel vinden we melding gemaakt van het kwijnen van den boekhandel als gevolg van den slechten economischen toestand. Ook blijkt wel, dat de geschiedenis van den dag in de letterkunde haar reflex vindt: zoo geeft het gevoel van teleurstelling zich al spoedig in kluchtspelen lucht. Van een ingrijpenden invloed blijkt echter nergens. De omwenteling heeft geen bezieling gewekt, die tot het scheppen van belangrijke geestesgewrochten geleid heeft. Ook niet op het gebied van de beeldende kunst of de muziek ¹⁾. „De arenlezende geschiedschrijver” — zoo heeft Busken Huet zich reeds uitgelaten — „keert thuis met de wetenschap: de Muzen zijn anti-revolutionair.” ²⁾

Van beteekenis voor het Hooger Onderwijs is de omwenteling van 1795 geweest, doordat de eisch van onderteekening der formulieren voor de hoogleeraren verviel. Voor het Lager, doordat de Heidelberger Catechismus van de school verbannen werd. In dezen tak van onderwijs blijft men echter niet bij het negatieve staan, men komt hier tot belangrijken positieven arbeid. Wel hebben de wetten van 1801 en 1803 slechts een kort leven, maar

¹⁾ Kalff, VI, p. 7.

²⁾ cf. Postmus, Oud-Holland en de Revolutie, p. 130.

die van 1806, die, welke bezwaren er tegen in te brengen zijn, toch in menig opzicht aanmerkelijken vooruitgang beteekende, zou een halve eeuw ons schoolwezen beheerschen.

Invloed van de omwenteling van 1795 valt ook te constateeren op economisch terrein. Tal van belemmerende bepalingen, als stapelrechten en verboden van in- of uitvoer van de eene provincie naar de andere, worden opgeheven, de vrijheid van arbeid wordt geproclameerd, het platteland met de steden gelijkgesteld. Het is voortaan niet de vrijwel alleen uit koopmanskringen voortgekomen regentenklasse, die invloed op 's lands zaken kan doen gelden; ten gevolge waarvan in de eerste plaats om de belangen van den handel gedacht wordt, het meespreken van de gegoede burgerij in de stad en op het land leidt er toe, dat naast den handel, meer dan vroeger het geval was, industrie en landbouw als gewichtige factoren van de nationale welvaart aangemerkt worden. Het is dan ook niet te verwonderen, dat de handelspolitiek der Bataafsche Republiek een protectionistische strekking vertoont, sterker dan die van de oude Republiek. Natuurlijk moet men hierbij den oorlogstoestand ook wel in rekening brengen, maar in geen geval kan men spreken van eenige toepassing der vrijhandelsbeginselen.¹⁾ Invloed van de omwenteling moet men niet in de eerste plaats zoeken op economisch terrein. Meer in het algemeen sprekend, komt Colenbrander tot de conclusie: „een groote maatschappelijke revolutie is de gebeurtenis van 1795 bij ons niet geweest.”²⁾

In denzelfden geest ongeveer had Fruin zich indertijd ook al uitgelaten. De sociale strekking der omwenteling was hier minder diep dan in Frankrijk, de politieke daarentegen veel dieper. Voor niet één Staat misschien is de omwenteling zóó radicaal geweest als voor dien der Vereenigde Nederlanden. Al het bestaande is tot in zijn grondslagen vernietigd en door een nieuw gebouw vervangen.³⁾ Fruin drukt zich hier wel wat kras uit. Er is stellig, ook in de staatsinrichting, meer continuïteit dan hij aanneemt; zoo heeft Martens van Sevenhoven aangetoond, dat het ambt van burgemeester, in den Franschen tijd ingesteld, geen nieuw ambt geweest is, maar de voortzetting van het schoutambt onder de oude Republiek. Doch er moge in de onderzoekingen der

¹⁾ Verviers, De Nederlandsche Handelspolitiek, Hoofdstuk V; Vaderl. Letteroeff. 1869, I, p. 39—40.

²⁾ Bat. Republ., p. 81.

³⁾ Verspreide Geschriften, I, 25.

Utrechtsche juristen aanleiding zijn, zich minder kras uit te laten dan Fruin gedaan heeft, ik ben daarom voorshands nog niet geneigd, Lohman te volgen, wanneer hij den samenhang tusschen het totstandkomen der staatseenheid te onzent en de omwenteling van 1795 als toevallig voorstelt. „De historie”, zoo schrijft hij, „wees onmiskenbaar in de richting der eenheid; zij was een Beruf der Zeit; toevallig paste die eenheid ook in het revolutionaire systeem.”¹⁾ Het moge waar zijn, dat in de oude Republiek factoren aanwezig waren, die tot de eenheid meegewerkt hebben: de groote macht, in 1747 en volgende jaren aan de Oranjes opgedragen, ook al het uitsterven in 1702 van den eenen tak van het huis, ten gevolge waarvan de andere het stadhouderschap verkrijgen kon in alle gewesten; het moge waar zijn — waar Japikse op gewezen heeft — dat het eenheidsbesef groeiende was, er zal krachtiger bewijs moeten worden aangevoerd om de overtuiging aan het wankelen te brengen, dat de een- en ondeelbaarheid vrucht is der Revolutie.

Moet men zich eenerzijds hoeden voor overschatting der beteekenis van 1795, anderzijds niet minder voor onderschatting. Er is wel niemand geweest, die er zulk een vernietigend oordeel over geveld heeft als Huet: „het is monnikenwerk een leesbare geschiedenis van dat tijdvak te schrijven; de gebeurtenissen waren te nietig, de menschen te onbeduidend, de denkbeelden te afgezaagd.”²⁾ „Aan zooveel declamatie, pseudo-natuur, ploertige vrijheid en gelijkheid en broederschap, als waarmede de opkomst der democratie alom gepaard ging, kon alleen de bloeddoop der guillotine die hoogere wijding geven, waarin al het belagchelijke en onpraktische onderging, waardoor al het edele en grootsche bovenkwam.”³⁾ Maar diezelfde Huet heeft van 1795 ook gezegd: „na 1581 het gewigtigste jaar in de geschiedenis van ons land; onze geheele toestand, staatkundig en kerkelijk, huiselijk en maatschappelijk, dagteekent van dat tijdstip, en is uit dien chaos, langs den weg eener volkomen gelijkmatige ontwikkeling, geleidelijk voortgekomen.”⁴⁾ Zulk een uitspraak van dezen schrijver is geschikt er ons op bedacht te maken, de beteekenis van 1795 toch ook weer niet te onderschatten. Het is ook niet

1) Proefschrift, p. XVII.

2) Litt. Fantasiën, XVIII, p. 96, cf. p. 86.

3) Ib., XXIV, p. 162.

4) geciteerd bij Groen, Handboek, p. 698.

zonder reden, dat de hoogleeraar Brugmans zijn werk over de geschiedenis van de stad onzer inwoning sinds 1795 genoemd heeft „het nieuwe Amsterdam". In de inleiding doet hij uitkomen, dat, terwijl er tusschen het Amsterdam van de 13de en dat van de 18de eeuw een historische samenhang valt aan te toonen, zelfs door de Hervorming nauwelijks onderbroken, het revolutionnaire tijdvak daarentegen een diepe klove geslagen heeft: het maatschappelijk leven is gansch anders geworden, de gilden zijn verdwenen, de handel moet op anderen leest worden geschoeid; wat van niet minder beteekenis is, de regeeringsvorm is totaal gewijzigd: de burgerij gaat invloed oefenen op het bestuur der gemeente, terwijl van een overwicht der stad op de regeering van provincie en gemeenebest geen sprake meer is.

Het moge waar zijn, dat de omwenteling te onzent vooral negatief is geweest, ze heeft dan toch heel wat opgeruimd. Heel ~~het~~ oligarchische regeeringstoestel van stedelijke, ook wel plattelands-grootheden, in het genot van een aantal praerogatieven, waar de maatschappij aan ontgroeid was, gaat voorgoed in den maalstroom van den tijd ten onder. En om nog eens enkele belangrijke gevolgen op staatkundig gebied te noemen — we komen straks nog wel over andere te spreken — Staats-Brabant en Drente worden tot gelijkgerechtigde gewesten verklaard, de Oost-Indische Compagnie wordt opgeheven en haar bezittingen aan den Staat getrokken. Er komt ongetwijfeld een nieuwe tijd, een *novus saeculorum ordo*, gelijk sommigen in die dagen wel beseft hebben.¹⁾ Bij de nadering der Franschen was de oude Republiek onmachtig, zich langer op de been te houden, maar ook, als de Franschen niet gekomen waren, zou ze zich niet lang meer hebben kunnen handhaven: „si les Français" — aldus de zoo vroeg gestorven Prins Frederik — „n'étaient pas venu nous conquérir, nous aurions péri par nôtre propre faiblesse." ²⁾ Reeds tientallen jaren tevoren had een hoog ambtenaar als Frans Hemsterhuis haar val voorspeld; hij vreesde, dat zij het lot van de Etruriërs zou ondergaan: een vrijwel spoorlooze verdwijning van het aardrijk.³⁾

Nu, zoo erg is het ten slotte niet geweest. Toch komt men in 1795 wel aan een eindpunt, er knapt iets af. Af te wijken van de

¹⁾ cf. Thorbecke, Historische Schetsen, p. 119.

²⁾ Gedenkstukken, 1795—1798, p. 1010.

³⁾ Brummel, Hemsterhuis, p. 43.

traditioneele indeeling onzer geschiedenis. volgens welke bij 1795 een van de hoofdinkepingen wordt aangebracht, verdient daarom naar mijn bescheiden meening geen aanbeveling. Er is volstrekt geen reden haar voor die van Dr. Japikse in te ruilen. Zijn creatie, het tijdperk 1748—1840, is alles behalve gelukkig. Het is heusch niet juist, dat wij al dien tijd „onder overwegend buitenlandschen invloed” gestaan hebben. Ik behoef slechts te herinneren aan de jaren van Willem I, die wel zijn nieuw rijk Engeland's „sentinelle sur le continent” noemde, doch zich niet als vazal gedroeg, van Engeland zoomin als van eenige andere mogendheid. Maar ook al zou op het tijdperk 1748—1840 de signatuur „onder overwegend buitenlandschen invloed” beter passen dan inderdaad het geval is, daarmede zou toch de indeeling van Dr. Japikse niet gerechtvaardigd zijn. In onze geschiedenis toch is over het algemeen de verhouding tot het buitenland heusch niet het voornaamste moment. Japikse heeft zelf ergens gezegd, dat ons volk, behalve in een enkel geval als bij de verkiezingen van 1901, toen de critiek van Dr. Kuyper op het niet-uitnoodigen der Zuid-Afrikaansche republieken ter vredesconferentie stellig van invloed was, aan het beleid der buitenlandsche zaken veel te weinig waarde hecht ¹⁾. En nog niet zoo lang geleden is hij met nadruk opgekomen ²⁾ tegen den verbijsiterenden slotzin van Geyl's werk over Willem IV en Engeland: „zoo goed als de Acte van Seclusie teruggevoerd moet worden op het huwelijk van Willem II en Maria Stuart, moet men den oorsprong van 1795 zoeken in het huwelijk van Willem IV en Anna.” Men blijft te zeer bij het uiterlijke staan, wanneer men van onze verhouding tot het buitenland het criterium maakt ter indeeling onzer geschiedenis.

Wat nu Japikse's overige argumenten ten gunste van een tijdperk 1748—1840 betreft, n.l. dat toen „de begeerte der burgerij naar wezenlijken invloed op den gang van zaken nog niet, althans niet duurzaam, verwezenlijkt werd”, en dan dat de staatkundige eenheid van Nederland plus de monarchie daarin tot stand komt — om met het laatste te beginnen, de monarchie heeft niet tot 1840 op zich laten wachten en de staatkundige eenheid komt eerst na 1795 tot stand. Wat het eerste betreft, de

¹⁾ Staatkundige Geschiedenis van 1887—1917, p. 215.

²⁾ Bijdragen Vaderl. Gesch. en Oudheidk., VIde Reeks, deel II, p. 294.

begeerte van het volk naar wezenlijken invloed op den gang van zaken is in beginsel door de omwenteling van 1795 vervuld. Vergeleken daarbij is het van ondergeschikt belang, dat die volksinvloed onder Willem I, gelijk trouwens ook al in den Bataafschen tijd, grootendeels illusoir werd gemaakt. Het komt in de eerste plaats op het beginsel aan, en daarom staat 1848, hoe belangrijk ook op zich zelf, toch bij 1795 verre ten achter. Meer dan 1848 — en veel meer dan 1840 — maakt 1795 scheiding. Men kan geen periode der oude Republiek in één tijdvak samenbrengen met het Vereenigd Koninkrijk; figuren als Willem IV en Willem I, als Brunswijk en Van Maanen, loopen te zeer uiteen: de Revolutie ligt er tusschen.

De Revolutie ligt er tusschen. Dezelfde opmerking dringt zich op aan wie het karakter van den in 1813 herboren staat vergelijkt met dat van de oude Republiek ten aanzien van den godsdienst, volgens den Franschen gezant Noël „point plus délicat ici qu'en France" ¹⁾.

De Republiek der Vereenigde Nederlanden was een Gereformeerde staat. Vrucht van de Hervorming der 16de eeuw, vertoonde zij ook het karakter, dat de Hervorming hier aannam, het Gereformeerde, Calvinistisch karakter. De Gereformeerde kerk was de publieke, de eenig erkende kerk. Niet alleen dat allen, die ambten of bedieningen bekleedden — daartoe ook degenen, die onderwijs gaven, hetzij aan 's lands academiën, hetzij aan Latijnsche en aan wat wij lagere scholen zouden noemen — tot haar moesten behooren, de Overheid belastte haar ook met werkzaamheden in verband met de huwelijksluiting, welke ten deele ook bindend waren voor niet-Gereformeerden. Zij trad ook rechtstreeks als Gereformeerde Overheid op, zij hield den Zondag als den dag des Heeren, schreef biddagen uit en bevorderde de belangen der Gereformeerde religie in de overzeesche gewesten door zending onder de Heidenen, in de Europeesche statenwereld door steun aan geloofsgenooten — politieken steun of ook wel van anderen aard: de Staten-Generaal hebben b.v. wel Hongaarsche bijbels laten drukken; in het eigen land onderwierp ze andersdenkenden, inzonderheid de Roomschen, aan beperkende bepalingen en oefende ze censuur op de drukpers.

¹⁾ Gedenkstukken 1795—1798, p. 64.

De wijze, waarop de Gereformeerde Overheid optrad, was heusch niet in allen deele van dien aard, dat de Gereformeerden van tegenwoordig er zich mee zouden kunnen vereenigen. Uit dien hoofde zouden wellicht velen hunner tegen den term „Gereformeerde staat”, toegepast op onze Republiek, ernstig bezwaar hebben. Bij de beoordeeling van zijn meerdere of mindere juistheid legge men echter geen maatstaf aan, aan later tijd ontleend, maar stelle zich op den bodem van het historisch geworden. Eén ding moet men daarbij nooit uit het oog verliezen, dit, dat de oude Republiek voor een zeer aanmerkelijk deel in handen was van de regenten, die niet zelden, bedekte weliswaar, maar niet minder ernstige vijanden waren van de Kerk en haar belangen vaak meer tegenwerkten dan bevorderden. Zoo kwam handhaving van onrechtzinnige predikanten en hoogleeraren, vooral in de 18de eeuw, herhaaldelijk voor. Doch houdt men dit voor oogen, dan is het gebruik van den term toch wel te verdedigen. Vóór de Revolutie werd het algemeen zóó verstaan, dat een staat een bepaald godsdienstig type vertoonen moest, of liever, een bepaald kerkelijk type. Zoo had men Roomsche-Katholieke staten, en evenzoo goed Luthersche en Gereformeerde; Engeland was een Anglicaansche staat.

Het is bekend, dat de *civil disability* voor allen, die niet tot de kerk van Engeland behoorden, tot 1829 heeft voortgeduurd, maar Engeland heeft toen zijn Anglicaansch karakter toch niet geheel verloren. Tot voor weinige jaren was het huwen met een zuster van je overleden vrouw er bij de wet verboden en nog altijd gaat menige officiële plechtigheid er gepaard met kerkelijke handelingen, door Anglicaansche geestelijken verricht. De *civil disability* der dissenters moge eeuwen aaneen een belangrijk kenmerk geweest zijn van een staat van een kerkelijk type, het is daarom nog geen noodwendig kenmerk. In het Frankrijk van Lodewijk XVIII was gelijkheid voor de wet, en toch had de Roomsche-Katholieke kerk den voorrang.

Het is ook niet ondenkbaar, dat hier te lande de zaken zich zóó ontwikkeld hadden, dat de Hervormde Kerk, waartoe de meerderheid der bevolking behoorde, haar voorrang behouden had. Dat de dissenters van alle ambten en bedieningen uitsloten waren, was ongetwijfeld een van de grieven der Patriotten, maar toch niet een van die, welke het sterkst naar voren werden gebracht: dat ook de Roomschen daaraan deel zouden hebben, werd wel door een man als Gerrit Paape verdedigd, maar was

toch velen Patriotten te machtig¹⁾. In het zoogenaamd „Program van 1782”, een ontwerp van staatsverbetering van patriotsche zijde, werd wel de eisch gesteld, dat alle Protestanten, van welke gezindheid ook, admissibel zouden zijn tot de Regeering, maar werden de Roomsch-Katholieken uitdrukkelijk uitgesloten²⁾. In hetzelfde stuk komen ook de volgende merkwaardige woorden voor:

„gelijk wij ook op het plechtigste betuigen geene andere be-
 „doeling te hebben, dan den ware Christelijken Gerefor-
 „meerden Godsdienst, zooals dezelve in de publieke kerken
 „dezer landen geleerd wordt — welke wij benevens de Bur-
 „gerlijke Vrijheid houden voor de onschatbare vastigheden
 „van Neerlands Staatsgebouw — met allen ijver, nadruk en
 „ernst te handhaven, zonder mede te werken of te gedogen,
 „dat de gronden van dien godsdienst op eenigerhande wijze
 „worden ondermijnd, behoudens nogthans een billijke vrij-
 „heid van Godsdienstoefening voor andere gezindheden.”³⁾

Dit is niet de eenige uitlating van Patriotsche zijde van dien aard⁴⁾, zoodat ik meen te mogen zeggen, dat het behoud van een zekeren voorrang der Hervormde Kerk niet onmogelijk geweest zou zijn, indien Willem V slechts verstaan had bij het verloop van het getij de bakens te verzetten en aan rechtmatige eischen tegemoet te komen.

Maar daar was hij de man niet naar. Het ontbrak hem aan inzicht in hetgeen hem te doen stond, ook ten aanzien van de dissenters. Zoo was het heel onverstandig, dat hij nog in 1783 aan de Staten van Holland voorstelde, niet-lidmaten van de Gereformeerde kerk tot geen ambt, hetzij militair of burgerlijk, benoembaar te verklaren. Dat kwam niet overeen met hetgeen de tijd eischte; veeleer had aan hun toelating tot ambten — lagere waren hier en daar al voor hen opengesteld — veel grooter uitbreiding gegeven moeten worden. Nu deed een dergelijk voorstel de Kerk slechts te meer deelen in den haat tegen het Oranjehuis.

¹⁾ A. J. Kronenberg, Een en ander over Gerrit Paape en zijn tijd, p. 27; cf. Colenbrander, Patriottentijd, I, p. 288.

²⁾ Colenbrander, l. c. p. 267.

³⁾ Colenbrander, l. c. p. 288, noot.

⁴⁾ cf. Kronenberg, p. 45—46, noot.

Men sprak toch al van het Gereformeerd Oranjegeloof, en waarlijk niet zonder reden. Want al is het ook waar, dat men wel goede Gereformeerden aantrof onder de staatsgezinden, en aan den anderen kant, dat de orthodoxie van verscheidene Orangeïsten niet op de keper bezien moest worden, dat neemt niet weg, dat het Oranjehuis nog altijd den meesten en warmsten aanhang vond onder het gros van de kleine burgerij, die gehecht was gebleven aan de Gereformeerde leer. Het moet ons dan ook niet verwonderen, dat, tegelijk met den val van den Stadhouder, de Kerk haar bevoorrechte positie verloor.

Zeker niet minder was dit het gevolg van het overheerschend worden der nieuwe denkbeelden. Met het gelijkheidsbeginsel waren de voorrechten eener bepaalde kerk onbestaanbaar; met het vrijheidsbeginsel, de achteruitzetting, die zich andere gezindten in mindere of meerdere mate moesten laten welgevallen. Zich richtend tegen hetgeen zoo lang officiëelen voorrang genoten had, nam de Revolutie te onzent een speciaal anti-Gereformeerd karakter aan. De Doopsgezinde predikant Floh veroorloofde zich in de Nationale Vergadering een scherpen uitval tegen den 5den Zondag van den Heidelberger Catechismus, waar gezegd wordt, dat de mensch van nature geneigd is, God en zijn naaste te haten. Niet alleen de leer der Kerk, ook haar dienaren moesten het ontgelden. Daarentegen oogstten eenige afgevaardigden der Remonstrantsche broederschap, toen zij de vergadering kwamen gelukwenschen, hoogen lof: „hun genootschap had het meeste bijgebracht om de zaden der vrijheid, gedurende den tijd, waarin geweld en onderdrukking haar geheel poogden te verdelgen, onder de Nederlandsche natie te bewaren.” 1795 is ongetwijfeld te beschouwen als een overwinning op 1618/'19.

Gelijk ik elders ¹⁾ heb uiteengezet, moeten we hier onderscheid maken tusschen Remonstrantisme en Remonstrantsche Broederschap. We hebben hier te doen met een overwinning van het Remonstrantisme, den anti-Dordtschen geest, niet van de Remonstrantsche Broederschap, die toentertijd in getalsterkte achteruitging. Behalve aan ideëele motieven is het misschien daaraan toe te schrijven, dat zij, blijkens haar bekende voorstel tot vereeniging van alle Protestanten, getracht heeft de breuk van 1618/'19 te heelen; zij wilde zich zelf wel executeeren, indien slechts met name in de Groote Kerk en mede daardoor in ons

1) Tijdschrift voor Geschiedenis, XXXVII, p. 386.

geheele staatswezen haar algemeen-Christelijke opvattingen de heerschende werden.

— Algemeen-Christelijke opvattingen. Zou men dus mogen zeggen, dat de omwenteling te onzent, al was ze dan anti-Gereformeerd, toch wel een Christelijk karakter droeg? Mag men een gematigd voorstander als Swildens gelooven, dan was het een „Christen-Revolutie”.¹⁾ Hij meende zelfs recht te hebben tot de uitspraak: „Roem is het voor ons land, dat, toen de Revolutie schier nergens, waar zij doorbrak, der godsdienst hulde deed, zij 't echter deed bij ons.” Nu is het waar, dat het bij ons niet tot zulke excessen, ook niet met betrekking tot den godsdienst, gekomen is als in Frankrijk. De omwenteling droeg hier een kalm en bedaard karakter. Men heeft haar als een „fluweelen”, een „deftige” Revolutie gekarakteriseerd. Niet te onrechte. Maar er is geen reden om aan te nemen, dat ons de bloedige tooneelen der Fransche Revolutie bespaard zouden zijn gebleven, indien onze omwenteling vóór Thermidor uitgebroken was. Integendeel zijn er allerlei teekenen, heftige uitspraken van voormannen der Revolutie, ernstige woelingen m.n. hier in Amsterdam, het stellen van den eisch, als men in de stad Groningen deed hooren, een revolutionnaire rechtbank op te richten om de Oranjeregenten te vonnissen²⁾, dat de zaken hier niet zulk een kalm verloop zouden hebben gehad, wanneer niet de Franschen de gematigdheid hadden doen zegevieren.

Sprak Swildens van een „Christenrevolutie”, anderen van een „Protestantsch-democratische” revolutie, een „heiligen strijd tegen de samenspannende magt van legitimiteit en katholicisme”³⁾, ja een man als de Utrechtsche hoogleeraar Heringa meende, dat men de kostelijke gelegenheid, dat de Carmagnolen in ons land waren, moest aangrijpen om hen met het evangelie en het zuivere Christendom bekend te maken, hen te overtuigen, dat er nergens dan bij ons zoo'n redelijke, vertroostende, edele godsdienst te vinden was; hij wenschte, dat onder hen gedeelten van den bijbel verspreid zouden worden, benevens een opstel over de Christelijke geloofs- en zedeleer.⁴⁾

Of er van zending-drijven onder de Carmagnolen nog iets ge-

1) Boelens, J. H. Swildens, p. 195.

2) Hist. Avonden, 3de Bundel, p. 146.

3) Groen, Handboek, p. 698.

4) Groen, Handboek, p. 698; Huet, Litt. Fantasiëen, VI, p. 64—5.

komen is, is me niet bekend. Wel, dat niet het minst de Roomschen van de omwenteling hebben geprofiteerd. Zij deden hun best om van de gelijkstelling van Brabant met de andere gewesten en van de overige rechten en aanspraken, die hun toegekend werden, zooveel mogelijk voordeel te trekken. In de Nationale Vergadering lieten ze zich, met name bij de debatten over de scheiding van Kerk en Staat, krachtig gelden. Aan den uitersten linkervleugel der Unitarissen weerden ze zich met opvallende activiteit. Een gevolg daarvan was, dat zij bij de al spoedig intredende reactie naar den achtergrond gedrongen werden. Zoo in het algemeen gesproken draagt de Revolutie te onzent een Protestantsch karakter, mits men dan „Protestantsch” opvatte in den negatieven zin van het woord.

„Wie waarlijk Protestant is”, sprak Paulus van Hemert, die, oorspronkelijk Hervormd predikant, om zijn onrechtzinnige gevoelens zijn ambt had moeten neerleggen, „protesteert tegen hetgene de menschen buiten, ja dikwijls helaas! tegen het gezag der rede als geloofsartikels hebben vastgesteld.”¹⁾ Meende hij eerst nog de dogmatiek van onredelijkheden te kunnen zuiveren, alleen met de rede te rade gaande, kwam hij er toe, zelfs het gezag van den bijbel te loochenen.

Hiermede is echter allerminst gezegd, dat de voorstanders der omwenteling, ook niet de Remonstranten, bij wie hij zich aansloot, allen zoover gingen als hij.²⁾ De massa denkt nu eenmaal trager dan de enkeling. Van radicalisme was men over het algemeen afkeerig. Het werk van Payne, De Eeuw der Rede, volgens hetwelk alle bijzondere godsdienststelsels vruchten zijn van bedrog en heerschzucht, de bijbel een boek van fabelen, God zich alleen in de Natuur openbaart en Jezus' beteekenis ligt in zijn zedelijk karakter, beleefde hier in 1798 twee drukken, doch een daartegen gericht apologetisch geschrift van Nuys Klinkenberg binnen het jaar acht.³⁾

De nestor onzer hoogleeraren (Prof. Geesink) heeft eens van deze plaats gesproken over „religieus eclecticisme”. Welnu, dat is het wat we juist in dezen tijd vinden. Uit het gedachtenfonds der Aufklärung neemt men veel over, maar men houdt daarnaast aan allerlei vast, dat afkomstig was uit de openbaringstheologie.

¹⁾ Van der Wyck, over Paulus van Hemert, Gids 1890, II, p. 136.

²⁾ cf. Groenewegen, Van Hemert, p. 77.

³⁾ Teyler's Theol. Tijdschrift, IV, p. 361.

* Voorvader v. ANTON (behaad JUDOKA) Hi hi V.H. gr. jesserg!!

O.H.
LWL.

„In de Luthersche en Doopsgezinde gezangbundels, tusschen 1790 en 1795 verzameld, die — de laatste zijn ook door de Remonstranten overgenomen en in Christo Sacrum gebruikt — dus bij de meest besliste vrijzinnigen in den smaak vielen, treft het samengaan van klachten over ons zedelijk bederf en nuchter moralisme, van verzoening door het bloed des kruises en den juichtoon over den mensch en de rede." 1)

Wij ontleenen deze mededeeling aan een artikel van den theoloog S. Cramer, die er Groen een verwijt van maakt 2) gewaagd te hebben van „een in 1795 godverloochenend geslacht." Zou deze uitdrukking alleen te verstaan zijn in den zin van „een geslacht van godloochenaars", dan zou ze zonder eenig voorbehoud veroordeeld dienen te worden. Het feit echter, dat een geschiedkenner als Groen ze gebruikt, pleit er voor, er een andere beteekenis aan te hechten. Hij moet er haast wel mee bedoeld hebben: een geslacht, dat weigert langer de volstrekte souvereiniteit Gods te erkennen. En aldus opgevat, is de uitdrukking te verdedigen. Een enkel voorbeeld ter toelichting. Een van de meest bekende patriotsche predikanten Bernardus Bosch hield naar aanleiding van het sluiten van het Haagsche verdrag op het feest ter eere van het Opperwezen, te Purmerend gevierd, een redevoering „Over het Werk der Goddelijke Voorzienigheid in Neerlands gezegende staatsomwenting zichtbaar." Hij deed daarin uitkomen, dat door de vorst de rivieren, die juist de krachtigste verdediging vormden tegen de broeders, die ter verdediging kwamen aanrukken, tot heirwegen waren gemaakt. „Eer nog de vlokkige sneeuw" — zoo sprak hij in zijn bloemrijke taal (de man was ook dichter) — „het rustbed der vruchtbaarheid bestrooid hadt, stonden reeds de golven aan de zegekoets der Vrijheid gekluisterd." Maar wie zou meenen, dat hier toch wel van een bovennatuurlijk ingrijpen Gods gesproken mag worden, vergist zich. „Geen bovennatuurlijke wonderen ontzetten hier het ligtgeloovig hart, of geven aan 't dartel vernuft van den gevoelloozen stof, om zich door spotten te vermaaken. De raderen der natuur zijn niet uit elkander gezet; geen vuur is uit den hemel neêrgeregend, om onze vijanden te verteren; geen stroomen hebben zich vaneengescheiden, om onze zegevierende vrienden een weg door den afgrond heen te banen; neen, de Natuur

1) Teyler's Theol. Tijdschrift, IV, p. 369.

2) l. c., p. 358.

volgde hare vastgestelde wetten, en uit die opvolging werd het heil van Nederland geboren."

Een ander voorbeeld. Een bekende figuur uit die dagen, Prof. Van Hamelsveld, stelde, toen de Nationale Vergadering nog maar pas begonnen was, voor, een dag te bepalen, waarop het Nederlandsche volk den Gever alles goeds om zijn zegen zou smeeken over de verrichtingen en besluiten der Vergadering. De Staat — aldus zijn adstructie — had wel niets gemeen met de kerk, maar het was even zeker, dat de godsdienst in den Staat niet kon worden gemist, de godsdienst, die volgens hem niets anders was dan de volmaking van gezond verstand. Wie kan zich — zoo vroeg hij — een maatschappij voorstellen, wier leden allen van gezond verstand ontbloot zijn? ¹⁾

Een godsdienst, die de volmaking is van het gezond verstand; een God, die niet boven de Natuur uitgaat — we zijn hier wel zeer ver van de sfeer van het Christelijk theïsme. Het is te verstaan, dat Groen met zijn praegnante uitdrukkingwijze sprak van een „Godverloochenend geslacht". Toch zijn deze woorden niet gelukkig.

Evenmin zijn critiek op het woord „Bataafsch". „Zelfs de naam van Nederland" — zoo heeft hij geschreven — ²⁾ „was niet waardig om aan den gevel te prijken; beter titel zou aan de herinneringen van heidensche duisternis en van woeste Batavieren worden ontleend." Hij ziet hier over het hoofd, dat onze voorouders al sinds de eerste helft der 17de eeuw gaarne den naam Bataven op zich toepasten om daarmee hun vrijheids-liefde te kennen te geven. Wel matigden zich de Patriotten bij voorkeur dien naam aan, maar ook Bilderdijk gebruikt hem wel in den zin van Nederlanders in het algemeen, getuige de versregel, dien het Groot Woordenboek tot een van zijn motto's aangenomen heeft: Bataven! kent uw spraak en heel haar overvloed. Maar, moge Groen wel eens te gauw onraad gespeurd en zich te kras uitgelaten hebben, dit doet niets af van het feit, dat hij het wezen der Bataafsche omwenteling zeer goed heeft onderkend. Zij draagt niet slechts een anti-Gereformeerd, doch, gelet op het beginsel en het Christendom beschouwd als openbaringsgodsdienst, een anti-Christelijk karakter.

Natuurlijk komt dit op officiëel terrein tot uiting. Haar anti-

¹⁾ Hartog, Uit de dagen der Patriotten, p. 166—167.

²⁾ Handboek, p. 692.

Gereformeerde strekking openbaarde de Bataafsche omwenteling in de veelszins ruwe en hardhandige losmaking van de banden, waarmee eenige eeuwen aaneen onze staat aan de kerk der vaders verbonden was geweest. Deze verliest haar bevoorrechte positie; de andere gezindten worden met haar gelijk gesteld. Het recht van huwelijkssluiting wordt haar ontnomen ¹⁾; evenzoo de invloed op het Lager Onderwijs. Wat het Hooger betreft, gelijk we reeds hebben opgemerkt, vervalt voor de professoren de verplichting van de onderteekening der formulieren. Met de Oost-Indische Compagnie gaat ook de zending te niet, die in de overzeesche gewesten van haar als Overheid uitging. In onverbrekelijken samenhang met den val der bevoorrechte kerk neemt de Gereformeerde staat een einde.

De vraag dringt zich op, wat er voor in de plaats komt. Welk karakter draagt de staat, die de feitelijke voortzetting vormt van de oude Republiek? Kan de Bataafsche Republiek, al was het dan geen Gereformeerde, toch nog wel een Christelijke staat genoemd worden? Stellig niet in denzelfden zin, waarin haar voorgangster Gereformeerd heette: een staat van een kerkelijk type was zij niet. Maar dan misschien in dien zin, dat de Christelijke traditie er in eere was en de Christelijke grondslagen werden geëerbiedigd? Of was het mogelijk een neutrale staat? Het is ondoenlijk, met een enkel epitheton op deze vragen te antwoorden, niet alleen, omdat bij al het nieuwe, dat zich baan brak, toch ook veel van het oude zich handhaafde, maar ook, omdat de Bataafsche Republiek zich zelf niet gelijk gebleven is.

Ook met betrekking tot deze materie moeten daarin twee perioden worden onderscheiden, men kan zeggen, tot aan, en sinds den staatsgreep van 1801. De eerste is meer negatief, maar ook meer principiëel. Daarin spreekt het krachtigst het streven naar secularisatie van den staat. Enkele voorbeelden ter toelichting.

Onder de Rechten van den Mensch, die den 31sten Januari 1795 door de Provisioneele Representanten van het volk van Holland worden afgekondigd, komt ook dit voor: „Dat ieder mensch het regt heeft, om God zodanig te dienen, als hij wil of niet wil, zonder daarin op eenigerley wijze gedwongen te kunnen worden”. Een merkwaardige uitspraak, wel de moeite waard er een oogenblik bij stil te staan! Te meer, omdat ze misschien wel oor-

¹⁾ nog niet dadelijk in Friesland, waar ze het nu echter wel met de dissenterkerken deelen moest (Van Apeldoorn in Christendom en Historie, p. 181).

spronkelijk is. Ik druk me voorzichtig uit: aan de studie van de Rechten van den Mensch te onzent is bij mijn weten nooit iets gedaan, maar in de Fransche verklaringen van dien aard van 1789 en 1793 komt ze niet voor, en evenmin in de Amerikaansche. Wel wordt in sommige dezer het recht vermeld, God te dienen naar eigen geweten en inzicht; behalve van een recht, wordt daarin ook wel van een plicht gesproken. Hetgeen we in de verklaring van Holland vinden, is daarmee echter niet identiek. Wel is deze vatbaar voor meer dan één uitlegging. In een niet-officieele uitgave vond ik deze lezing: „Ieder mensch heeft het recht om God zodanig te dienen *of niet te dienen*, als hij wil of niet wil, zonder” enz. ¹⁾. Het is te begrijpen, hoe men tot deze inlating gekomen is; men kan meenen, dat ze door de woorden „of niet wil” gevorderd wordt. De zin is dan, dat men niet alleen het recht heeft God te dienen, als men wil, maar ook niet te dienen, als men niet wil. Daarmee zou dan als een recht geproclameerd zijn, God niet te dienen. Afgezien daarvan, dat dit wel heel kras zou zijn, komt het mij voor, dat het niet noodig is, tot die interpolatie zijn toevlucht te nemen. Men kan ook de woorden: „als hij wil of niet wil” als een eenheid nemen. In dat geval wordt er een sterke mate van onverschilligheid door uitgedrukt: hoe iemand God dient, laat den staat volkomen koud. ²⁾

Een logisch gevolg van deze zienswijze was, dat men niet slechts aan de dissenters, maar zelfs aan de Joden burgerlijke rechten verleende. Stellig heeft men hier met een beginselkwestie te doen. De overgrootste meerderheid der Joden voelde er niets voor, ja was er zelfs scherp tegen gekant. Anderzijds stonden vele patriotten er niet sympathiek tegenover, omdat de Joden over het algemeen zulke trouwe aanhangers waren van het Huis van Oranje; de Joden, die immers een Messias verwachtten,

¹⁾ De Rechten van den Mensch en Burger en de Pligten van den Mensch en Burger door een oprechten Patriot er tegenover geplaatst; Amsterdam, J. B. Elwe, 1795.

²⁾ De schrijver van de brochure, waaraan we den geïnterpoleerden tekst ontleenen, maakt bij dit recht de volgende aanteekening: „N. B. Dewijl aan geen mensch eenige mogelijkheid tot het voorwendsel moet gelaaten worden, alsof hier bedoeld kon zijn, dat de *algemeene* Pligt van God te erkennen en te dienen van 's Menschen begrip of wil zou afhangen; zo draagt men de volgende provisioneele verandering voor: *Ieder Mensch heeft het Recht, om den onoplosbaaren Natuurpligt van God te erkennen en te dienen, op zodanig eene wijze uit te oefenen, als hij naar zijn begrip in gemoede meent de beste te zijn, zonder daarin enz.*”

konden — zoo werd er gezegd — toch onmogelijk goede Republikeinen zijn. Da Costa zegt ergens,¹⁾ dat onder de voorstanders der omwenteling van 1795 zich velen bevonden, „die de Christelijke Godsdienst toch steeds voor den grondslag van den Staat hielden, en althands op het punt der opneming van de Joden op gelijken voet met de Christenen in den Staat gemoedelijk bezwaar vonden”, maar of dit gemoedelijk bezwaar, voorzover het voorkwam, met het houden van den Christelijken godsdienst als grondslag van den staat verband hield, betwijfel ik ten zeerste. Willens en wetens, immers na zeer breedvoerige beraadslagingen, heeft men de burgerschapsrechten ook tot de niet-Christenen uitgebreid.

Volkomen hiermee in overeenstemming was, dat de regeering aan de viering van den algemeen-Christelijken feestdag bij uitnemendheid een einde maakte. Voor haar werd de Zondag een dag als andere dagen.

Hierin, gelijk ook in de emancipatie der Joden en in Holland's Verklaring van Menschenrechten, sprak zich uit het beginsel van de secularisatie van den staat, een beginsel, dat ten slotte leiden moet tot volstreckte neutraliteit. Het vond echter, geheel natuurlijk, niet onmiddellijk volledige toepassing. Het Christendom had in den loop der eeuwen dermate recht en staat doortrokken, dat het niet zoo maar in een ommezien kon worden uitgezuiverd. Dit ging te minder gemakkelijk, daar het, toen de beking, die eerst van de Revolutie uitging, geweken was, weer meer vat op de geesten kreeg.

Er treedt, ook te onzent, reactie in. De eerste periode blijkt weldra voorbij te zijn. In 1802 wordt een proclamatie uitgevaardigd, waarbij „de Christelijke godsdienst, die Europa beschaafde” weder wordt aanbevolen „als de band, die deszelfs volken verenigt” en de wensch geuit, dat „de verlichting, welke ons bestraalt, steeds zou gepaard gaan met de deugden, die deeze godsdienst vordert.”²⁾ En het blijft niet bij een proclamatie: de bid- en dankdagen, sinds 1795 niet gehouden, worden in eere hersteld³⁾ en de Zondagsviering wordt weer regeeringszaak. De Joden worden teruggedrongen: in 1803 was er van Joden in het

1) Israël en de Volken, p. 527.

2) Te Winkel, Ontwikkelingsgang, VIe, p. 238.

3) De Visser, Kerk en Staat, III, p. 539 sqq.

Gemeentebestuur van Amsterdam geen sprake meer. ¹⁾ Naar we vroeger hebben opgemerkt, werden zelfs de Roomsch-Katholicken teruggedrongen, zij het ook in mindere mate. Ja, men ging nog verder den weg der reactie op: „de regentenbanken weer in de kerken geplaatst, de beroepingen weer goedgekeurd door de vroedschap, collatie hersteld, provinciale synoden weer bijgewoond door twee commissarissen politiek . . . in waarheid” — zoo roept Knappert uit — „men moet zich nog verwonderen, dat niet de oude kerk met al hare privilegiën uit de dooden werd opgewekt.” ²⁾

Dit werd wenschelijk geoordeeld ook wel door menschen, van wie men dit niet zoo dadelijk verwachten zou, zoo, in 1802, door Van Hogendorp. ³⁾ Ook een gematigd voorstander der omwenteling als Swildens vond, dat de overheid verklaren moest „welke onder de godsdienstige stelsels zij voor den godsdienst des lands wil gehouden hebben.” ⁴⁾ Naar de mode van den tijd wou hij over het begrip „staatskerk” een prijsvraag uitgeschreven zien. Of dit gebeurd is, is me niet bekend; wel, dat alle antwoorden op een prijsvraag uit denzelfden tijd hierin eenstemmig waren, dat „de godsdienst onontbeerlijk was voor de zedekunde en het maatschappelijk leven.” ⁵⁾ Is het vreemd, dat men zich dan ook de vraag stelde, of niet op de een of andere wijze de staat den godsdienst bevorderen kon?

✱ Tot een herstel van de staatskerk kwam het echter niet. Dat zou op te grooten tegenstand, niet slechts bij de Roomsch-Katholicken, maar ook bij de andere dissenters gestuit zijn. Men kan ook niet zeggen, dat de Hervormden het zoo vurig begeerden. Waar ze, toen de staat zijn banden met haar verbrak, zich vooral aan gelegen hadden laten liggen, was de finantiële zijde van de kwestie. Ook al erkent men zonder voorbehoud, dat het voor de leden eener kerkgemeenschap recht, ja plicht is op te komen voor haar stoffelijk goed, dan kan men toch zeer wel de houding der Hervormden van die dagen weinig verheffend achten. Van een aangrijpen van de kans, die door de Revolutie geboden werd om tot meerdere vrijheid te geraken, was geen sprake. Zoo

¹⁾ Brugmans, Het Nieuwe Amsterdam, p. 42.

²⁾ Geschiedenis Hervormde Kerk, II, p. 195.

³⁾ Tellegen, Wedergeboorte van Nederland, 2de druk, p. 117.

⁴⁾ Knappert, l. c. p. 194.

⁵⁾ De Bosch Kemper, Staatk. Gesch. tot 1830, Lett. Aantk., p. 390—391.

moet het ons niet verwonderen, dat, waar grosso modo het stofelijk goed behouden bleef, met het intreden der reactie de zeggenschap der Overheid in kerkelijke zaken terugkeerde. Te minder, daar men toch nooit geheel had nagelaten zich met de kerk te bemoeien. De zienswijze, dat elke godsdienst uit zijn aard sectarisch is, en daarom gevaarlijk voor de eenheid van den staat, die bijgevolg wel doet de kerken onder bedwang te houden, kwam ook aan het begin van den omwentelingstijd al uit; immers, aan alle bedienaren van den godsdienst werd de eisch gesteld, een eed af te leggen van instemming met de nieuwe orde van zaken. Die zienswijze had toen echter nog niet de bovenhand, maar in de tweede periode zou dat anders worden. Had men in 1795 verklaard, dat het met ware vrijheid en gelijkheid nimmer kon bestaan, dat de repraesentanten van een vrij volk zich bemoeien met het houden van kerkelijke vergaderingen — aldus in Friesland ¹⁾ — in 1803 daarentegen nam het Staatsbewind een besluit, volgens hetwelk „de invloed van den godsdienst van zulk een gewicht was voor de burgerlijke maatschappij, dat dezelve niet geheel aan het oppertoezicht van de Politicque Regeering behoort te worden onttrokken”, en inzonderheid de synodale vergaderingen der Hervormden zoodanig toezicht behoefden ²⁾. Steeds krachtiger werd het streven, de gezindten — niet alleen de Hervormde, maar ook de andere — onder de staatsmacht te brengen. Al zouden eerst de Constitutioneele Wetten van 1806 de regeering het recht toekennen, de inwendige organisatie der gezindten te regelen ³⁾, ook al onder het Staatsbewind bewoog men zich op die lijn, men denke slechts aan het ontwerp eener constitutie voor de Roomsche-Katholieke kerk van Van der Palm en ook aan de kerkorde, die de Commissaris-Generaal De Mist aan de Kaap uitgevaardigd heeft. ⁴⁾ Onder het toezicht der Overheid werden kerkelijke instellingen — zooals het in de staatsregeling van 1805 was uitgedrukt — geschikt geoordeeld ter verbreiding van godsdienstige beginselen en goede zeden, mitsgaders tot handhaving der goede orde. ⁵⁾

Een meer rechtstreeksch middel daartoe zag men in de school.

¹⁾ Van Veen, De Geref. Kerk van Friesland, 1795—1804, p. 39.

²⁾ Van Veen, l. c., p. 201.

³⁾ De Visser, Kerk en Staat, III, p. 93 sqq.

⁴⁾ Cf. J. P. v. d. Merwe, Die Kaap onder die Bataafsche Republiek, 1803—1806.

⁵⁾ De Visser, Kerk en Staat, III, p. 88.

De schoolwet van Van den Ende is typeerend voor de nadagen der Bataafsche Republiek. Van invloed van de kerk op de school wil men niet weten, en met name van geen leerstellig onderricht, al schrijft men wel den kerkgenootschappen aan zorg te dragen, dat de kinderen hiervan niet verstoken blijven, maar het onderwijs in den Christelijken godsdienst, „voorzoover deszelfs geschiedkundig en zedekundig gedeelte betreft”, zal op de school worden verstrekt. Als grondslag hiervan kan natuurlijk niet dienen de geloofsbelijdenis eener bepaalde kerk, wel — zoo meent men — hetgeen de geloofsbelijdenissen der Christelijke kerken gemeen hebben. De school moet zijn interconfessioneel-Christelijk. Voor de Joden is ze niet bestemd, maar wel voor Roomschen en Protestant beiden. In de schoolwet van 1806 belichaamt zich de gedachte van een aan geenerlei kerk gebonden algemeen-Christelijken staat. In dezen staat verschaffen traditie en getalsterkte een zeker overwicht aan het Protestantisme.

Dit overwicht zou stellig ernstig gevaar geloopt hebben, ware aan de regeering van den Roomschen koning Lodewijk een langer leven beschoren geweest. Daaraan kwam echter al spoedig een einde, evenals aan de inlijving. We gaan ook deze voorbij. Het moge waar zijn, dat wat Roomsch was toen een zeker cachet had — zoo waren de Burgemeesters van Amsterdam en Rotterdam beiden Roomschen en werd zelfs de vrees gekoesterd, dat de Nieuwe Kerk, zoo dicht bij het paleis gelegen, waar Napoleon zijn intrek nam, wanneer hij de derde stad van zijn keizerrijk bezocht, aan de Roomschen-Katholieken zou worden afgestaan — dit had toch geen blijvende gevolgen.

Van veel grooter beteekenis waren ten aanzien van hetgeen ons nu belang inboezemt de jaren der restauratie, toen het karakter van den herboren staat nader moest worden bepaald. Zou men nu terugkeeren tot den toestand van vóór 1795 of zich, in mindere of meerdere mate, aansluiten bij hetgeen zich sindsdien voltrokken had?

Gelijk te verwachten was, lieten de voorstanders van het herstel der heerschende kerk zich niet onbetuigd. Baron Van Lijnden van Blitterswijk betoogde in de grondwetscommissie, dat men het „in alle landen voor een vaste staatkunde had gehouden, dat er een heerschende godsdienst behoort te zijn”; bij ons was dat de Hervormde godsdienst geweest, daar de tachtigjarige oorlog meerendeels gevoerd was om den Hervormden godsdienst te vestigen. „De gelijkstelling van alle godsdiensten

is in Vrankrijk geboren uit een onverschilligheid op dat stuk, en uit de democratische principes van gelijkheid". Hij beval aan met betrekking tot den godsdienst bij de oude constitutie te blijven, dat wil dus zeggen, dat ook alle ambtenaren tot de Hervormde kerk moesten behooren. Van de andere leden schaart zich Lampsins aan zijn zijde, die uitdrukkelijk verklaart, dat het uitzicht op de vereeniging met de Belgische provinciën voor hem een reden te meer is om te wenschen, dat daartoe besloten wordt, „daar, in het tegengesteld geval, de belangen der Hervormden steeds van tijden en omstandigheden zouden afhangen". Minder ver gaat Baron Van Aylva; toch staat hij er op, dat uitdrukkelijk in de Grondwet vermeld zal worden, dat de „christelijke gereformeerde godsdienst" de godsdienst is van den Souvereinen Vorst en van de meerderheid der ingezetenen der Vereenigde Nederlanden.

Voor wat betreft den godsdienst van den Souvereinen Vorst heeft hij zijn wensch vervuld gezien. Daarmede kreeg de herboren staat, al werd hij zelf aan geen godsdienst gebonden — een reden voor enkele notabelen om niet zonder voorbehoud de grondwet goed te keuren of zelfs om tegen te stemmen ¹⁾ — toch een zeker Protestantsch cachet.

Het was zeer de vraag, of hij dit zou kunnen behouden, toen de Zuidelijke aan de Noordelijke Nederlanden werden toegevoegd. Een moeilijk probleem deed zich daarmee op, het probleem om met den staat, die de historische voortzetting was van een Hervormden staat met een groote traditie, gewesten te vereenigen, die zoo goed als geheel Rooms-Katholiek waren, ten gevolge waarvan er een rijk ontstond, waarin de meerderheid der bevolking den Roomschen godsdienst beleed. Hoe nu het gevaar te keeren, dat het Zuiden de overhand verkreeg op het Noorden en het Protestantisme in druk geraakte?

Het probleem kwam onmiddellijk naar voren. In België was de Rooms-Katholieke kerk altijd de heerschende geweest, en dat dit zoo blijven zou was ongetwijfeld de wensch van de meerderheid der ingezetenen. Haar tot de heerschende kerk te verklaren van het geheele rijk, ging natuurlijk niet aan met het oog op het Noorden, evenmin als men het met het oog op het Zuiden in mindere of meerdere mate een Protestantsch karakter geven kon. Iets anders was, of men niet voor het Zuiden alleen

¹⁾ Ontstaan der Grondwet, I, p. 499—500.

bij den ouden toestand blijven kon. In de grondwetscommissie van 1815 hebben Belgische leden voor de kerk in België handhaving geëischt van de oude rechten en gebruiken en er was een strooming in de commissie om zoowel hierdoor den Roomschen in België als door de handhaving van het voorschrift aangaande den godsdienst van den Vorst den Hervormden in het Noorden tegemoet te komen.¹⁾ Deze strooming verkreeg echter niet de overhand. Van Maanen behield het terrein, Van Maanen, volgens wien er in een grondwet niet gesproken moest worden „van roomsch of onroomsch, van christen of jood.”²⁾

Hierbij moet opgemerkt worden, dat een ongelijksoortige behandeling van de deelen ten aanzien van een zoo gewichtig punt als de godsdienst alleen mogelijk was, wanneer de eenheid van het Rijk minder straf werd dan men zich toen voorstelde. Er had dan, althans voor bepaalde terreinen van de staatshuishouding, een federatief verband moeten komen, en dat heeft Willem I van meet af aan niet gewild. Het moest zijn een „union intime et complète”, en het is hem gelukt, de door Falck in dien geest gestelde acht artikelen als grondslag der vereeniging door de mogendheden goedgekeurd te krijgen.

Ofschoon in het Zuiden de grondwet vooral om de gelijkstelling der godsdiensten verworpen werd, heeft de koning toch aan die politiek vastgehouden. Hij heeft nu de oplossing van het zoo straks omschreven probleem daarin gezocht, dat hij alle kerken zonder onderscheid onder de staatsmacht bracht en van de leer de scherpe puntjes afsleep. Toen ik een vorig maal de eer had van deze plaats het woord te voeren, heb ik doen uitkomen, dat hem zelfs een plan van toenadering tusschen Roomsche Katholieken en Protestanten voor den geest zweefde.³⁾ Hij zocht ook in het kerkelijke wat men met de wet van 1806 op schoolgebied al meende verkregen te hebben, een interconfessioneele godsdienst, een Christendom, dat het midden houdt tusschen het Roomsche-Catholicisme en het Protestantisme in.

Geen wonder, dat hij naar twee zijden ergernis wekte. Eenerzijds bij den kring van Bilderdijk. Dirk van Hogendorp spreekt ergens van „die God-tergende pot-pourri van godsdiensten”⁴⁾,

1) Ontstaan der Grondwet, II, p. 449 sqq.

2) Ontstaan der Grondwet, II, p. 450.

3) Inaugureele Oratie, p. 37 sqq.

4) Gedenkstukken 1815—1825, III, p. 462.

en hoe ergert zich zijn broer Willem, wanneer er, als het land in 1825 door een grooten watersnood geteisterd wordt, geen nationale biddag wordt uitgeschreven! Hij moet erkennen, „het is eigenlijk consequent; zonder godsdienst van staat kan men niet nationaal bidden, mag men dan ook nationaal vergaan”; „maar” — zoo vraagt hij — „wat doet men dan met twee ministeries van eerediensten, met bezoldigde leeraars, enz., wat handhaaft men de viering van den Zondag? Al dit is in volkomen tegenstrijdigheid met het principe, dat den staat buiten de kerk plaatst.”¹⁾ Dat is de groote fout; de watersnood, gelijk de geheele staat van het land sinds het herstel der onafhankelijkheid, houdt daarmede rechtstreeks verband, n.l. „met het niet wederopbouwen van den tempel.”²⁾ „1795 heeft ons volksbestaan ontbonden, althans voorzoover het in de Hervormde Kerk gevestigd was. Onze tempel is gesloopt, de tabernakel vervoerd, kerk en staat gescheurd, beide den vijanden prijs gegeven en ten prooi aan de heidenen.”³⁾ Het zal niet beter worden, voordat Christus weer hoofd wordt van kerk en staat.⁴⁾ Maar dan moet er andere leiding komen, de koning toch is het werktuig van de revolutionairen van 1795, „openbare vijanden van God en alle vorstelijke macht.”⁵⁾ Bekend is, hoe het oog vol verwachting — ongegronde verwachting — geslagen was op den Prins van Oranje; die zou als Zerubabel den tempel van Jeruzalem herbouwen.⁶⁾

Ook Bilderdijk zelf heeft herstel gewenscht van de betrekking van den Staat tot de Hervormde kerk. Hij spreekt ergens van „de waarlijk godlooze afscheiding van Kerk en Staat in 1795; te gruwlijker, omdat onze Staat aan de Kerk hangt, door de Kerk, en als bloote omkleeding der Kerk gesticht is.”⁷⁾ De herboren staat was in zijn oogen „een kind van de Revolutie van 1795”.⁸⁾ In dien staat voelde hij zich niet thuis: „Wij moeten of leden van een Christenstaat, of wij moeten vreemdelingen in den staat zijn. Ik zie geen midden. Waar de staat geen Christendom heeft, waarschouw ik mijn kind, nooit deel daarin te nemen, noch ooit

1) ib. p. 458, 457.

2) ib. p. 458.

3) ib. p. 453.

4) Gedenkstukken, 1825—'30, II, p. 934.

5) ib. p. 889.

6) Sneller, in Christendom en Historie, p. 252.

7) Brieven, V, p. 96.

8) Kollewijn, Bilderdijk, II, p. 44.

in betrekking te treden tot dien staat, maar zich als vreemde in 't land aan te merken" ¹⁾). Zelf merkte Bilderdijk zich als vreemde aan: volgens de fijne opmerking van Colenbrander emigreerde hij naar het droomrijk van Teisterbant. ²⁾)

Van de ergernis van hem en de zijnen, fel, maar zich lang niet altijd naar buiten openbarend, was voor den koning volstrekt geen rechtstreeksch gevaar te duchten. Geheel anders stond het met de ergernis, die hij wekte bij de Roomsch-Katholieken in België. Zij wilden geen toenadering tot de Protestanten: nulla communio in sacris. Het bleek al in een van de eerste vergaderingen van de grondwetscommissie van 1815. Die van de commissie van 1814 waren geregeld geopend met een gebed, waarin Gods zegen werd afgesmeekt „om Uwes Zoons Jezus Christus wil", maar toen bij den aanvang der zittingen van de tweede commissie Van Hogendorp voorstelde, ook nu telkens met gebed te beginnen, maakte een van de Belgische leden bezwaar: „la communion de prières pourrait ne pas s'accorder avec nos principes religieux", en men heeft er toen van afgezien. ³⁾) Ook later kwam het voortdurend uit, dat de Roomsch-Katholieken in het Zuiden — in het Noorden trouwens ook wel — afkeerig waren van het streven der Regeering, hen door middel van het „Nut", de openbare school en het Collegium Philosophicum tot meer verlichte — in hun oog Protestantsche — denkbeelden te brengen. Zelfs is aan dit streven in de eerste en voornaamste plaats de ondergang van het Vereenigd Koninkrijk te wijten.

Al is er welbezien geen reden dit een Protestantschen staat te noemen — 's konings politiek ten opzichte van de Roomsch-Katholieke Kerk kwam veeleer uit Jozefinisme dan uit anti-papisme voort — toch is het zeer wel te begrijpen, dat zijn Roomsche onderdanen het als zoodanig beschouwden. Ook die van het Noorden. Het is volkomen natuurlijk, dat zij tegen de scheiding waren; ook, dat, toen deze onvermijdelijk bleek, zij contact gii gen zoeken met de liberalen. Zou men niet, nu de staat tot het grondgebied der zeven provinciën teruggebracht werd, opnieuw trachten de Generaliteitslanden in een uitzonderingspositie te brengen en de Roomsche Kerk in haar vrijheid van beweging te belemmeren? Zou men voor den Vorst niet weer den Hervormden godsdienst voorschrijven — het werd in 1840, toen

¹⁾ geciteerd bij Gewin, In den Reveilkring, p. 21.

²⁾ Gids 1919, IV, p. 27.

³⁾ Ontstaan der Grondwet, I, p. 77, II, p. 82—83.

we na het Eindverdrag met België onze eigen huishouding moesten beredderen, door niet minder dan 600 predikanten aanbevolen — en daarmee, als in 1814, den staat een Protestantsch cachet geven? De Roomschen wilden geen Protestantschen, maar gaven de voorkeur aan den neutralen staat, en werden zodoende de natuurlijke bondgenooten van de liberalen, die door hun eigen beginsel, het beginsel der secularisatie van den staat, dat in 1795 voor het eerst tot heerschappij kwam, in dezelfde richting gedreven werden. Na meer dan een menschenleeftijd vonden de bondgenooten van 1795 elkaar terug; tezamen hebben ze 1848 bevochten, een zege, die door geen Aprilbeweging meer ongedaan te maken was.

Dat de consequentie van 1795 leidt tot den neutralen staat, het blijkt nergens zoo duidelijk als in de schoolkwestie. Naar we gezien hebben, was men in 1806 niet met neutraliteit begonnen; de school zou zijn interconfessioneel-christelijk, de grootste gemeene deeler van de onderscheidene Christelijke godsdiensten zou aan het onderwijs ten grondslag gelegd worden. Evenwel, godsdiensten leenen zich voor geen rekenkundige bewerkingen; wat ze gemeen hebben, moge op zich zelf zeer waardevol zijn: algemeene begrippen over de verhouding van den mensch tot God en van de menschen onderling, uitnemende grondslagen voor het natuurlijke leven, een godsdienst is dit niet. Droeg de school bij den aanvang veelal een min of meer positief-Protestantsch karakter, het beginsel, dat zij voor kinderen van alle Christelijke gezindten dienen moest, leidde er als van zelve toe, dat er van dit positieve weldra op menige plaats weinig overbleef. Het proces werd verhaast, doordat de Roomschen, wien de school nog altijd te Protestantsch was, beslist op neutraliteit aanstuurden. Het kwam zoover, dat zelfs de aan het begin der regering van Willem I ingestelde afzonderlijke openbare school voor de Joden in 1857 werd opgeheven. De eene openbare school zou voortaan ook voor de Joden moeten dienen. Dit was een consequentie van hetzelfde beginsel, dat ook tot hun emancipatie had geleid, maar die men eerst na verloop van tijd getrokken heeft.

Ik mag mij zeker wel veroorloven hier met eenige aanduidingen te volstaan, niet alleen om des tijds wil, maar ook, omdat ik in mijn studie over het conflict Groen—Van der Bruggen opzettelijk heb doen uitkomen, hoe het daar in wezen ging om de handhaving van het godsdienstig karakter van den staat. Die

strijd is toen beslist ten gunste van de absolute neutraliteit, welke echter door de zinsnede over de Christelijke deugden werd gecamoufleerd.

Ik ben mij echter zeer goed bewust, dat, wanneer men de vraag zou stellen, hoeveel, in den loop der geschiedenis sinds 1795, onze staat aan christelijk karakter ingeboet en hoeveel hij nog behouden heeft, er nog heel wat meer te onderzoeken zou zijn dan alleen het Lager Onderwijs. De andere takken van onderwijs zouden dan zeker ook niet verwaarloosd mogen worden. Doch er is zooveel meer, dat voor onderzoek in aanmerking komt, de verhouding van den staat tot de kerkgenootschappen en tot de zending, kwesties van eed en ambtsgebed, Zondagswetgeving, huwelijks-, strafwetgeving en wat niet al.

Het te-niet-gaan van den Hervormden staat in 1795 heeft niet slechts de tijdgenooten, maar ook het nageslacht voor ernstige problemen geplaatst, hen inzonderheid, die ook bij veranderde omstandigheden den invloed van de Christelijke beginselen op staatkundig terrein verzekerd wenschen te zien. Wie denkt hier niet in de eerste plaats aan Groen, die daar zijn geheele leven mede geworsteld heeft? We zijn helaas! nog zoo ver niet, dat we klaarheid hebben over wat Groen in zijn onderscheidene perioden over de inwerking van het Christendom op den staat en hetgeen daarmee verband houdt gedacht heeft. Hierin tot klaarheid te komen is niet slechts van historisch, maar ook van praktisch belang. Uiteenlopende richtingen immers beroepen zich voor onderling tegenstrijdige gevoelens gelijkelijk op zijn uitspraken. In hoeverre te recht of te onrechte, zal door nauwgezet onderzoek van zijn geschriften, als ook van zijn nog slechts ten deele uitgegeven briefwisseling moeten worden uitgemaakt.

„Voor Europa” — zoo heeft hij eens geschreven — „bleef 1789, voor Nederland 1795 het staatsregtelijk normaaljaar” ¹⁾. Hij wou daarmee zeggen, dat meer dan door eenige andere gebeurtenis of complex van gebeurtenissen onze staatkundige ontwikkeling in de 19de eeuw door de omwenteling van 1795 beheerscht wordt. Het kan daarom niet verwonderen, dat er onder hen, die tegen de gevolgen dier omwenteling ernstig bezwaar hebben, nog altijd zijn, die zich afvragen, of zij, in hoofdzaak althans, niet ongedaan zou zijn te maken, of een terugkeer tot vóór 1795 niet mogelijk zou zijn. Niets zouden ze liever zien dan dat weer de Vaderland-

¹⁾ Nederlandsche Gedachten, 1869, p. 122.

sche kerk een belijdende kerk werd en de Overheid, nauw aan haar verbonden, uitvoerster van het ongerepte Artikel 36. Prof. Huizinga heeft eens georeerd over „historische levensidealen”. Welnu, hier hebben we met zoo'n historisch levensideaal te doen. Onder wie het dragen bevinden zich menschen, aan wier liefde voor de Gereformeerde belijdenis zoowel als voor het Nederlandsche volk niet te twifelen valt, en die in den dienst van dat ideaal een volharding toonen, die bewondering afdwingt. Hoe jammer, dat zij een verloren zaak geldt! Welk een verspilling van kracht! Immers, het is romantiek, nu nog meer dan in de dagen van het Bilderdijkiaansch Réveil, een terugkeer, zij het dan ook niet in allen deele, te begeeren van een toestand, die voorgoed tot het verleden behoort. Het Nationale en het Gereformeerde dekken elkaar niet meer. In de dagen der oude Republiek kon dat nog geacht worden het geval te zijn, ofschoon niet dan ten koste van vrijheidsbeperking, soms zelfs onderdrukking, voor een niet onaanzienlijk deel der bevolking. De Hervormde kerk kon toen nog wel als de Volkskerk beschouwd worden. Wie het later nog deden, hebben niet zelden op haar Gereformeerd karakter minder den nadruk gelegd, om maar niet te doen uitkomen, hoe weinig zij inderdaad nog volkskerk was. Er zijn er wel geweest — misschien is hun ras nog niet geheel uitgestorven — wier ijveren voor het herstel der bevoorrechte positie der Hervormde kerk volstrekt niet met liefde voor de Gereformeerde belijdenis gepaard ging, wien een slap decoctum van het Dordtsche Calvinisme al zwaar genoeg was, maar die wel, uit vrees voor Rome en de opkomende democratie, de heeren gaarne weer in de regentenbanken terug zouden zien. Zoo waren er wel in de dagen der Aprilbeweging in de kringen der zoogenaamde Groot-Protestantsche partij.

Een vasthouden aan het samengaan van beide, het Nationale en het Gereformeerde, is evenwel ook nu nog geen zeldzaamheid, maar wie dit najagen, wie nog voor een gereformeerden staat ijveren, hebben het oog op de werkelijkheid verloren en voeden zich met een fictie, waar het leven, soms op schrijnende wijze, mee spot.

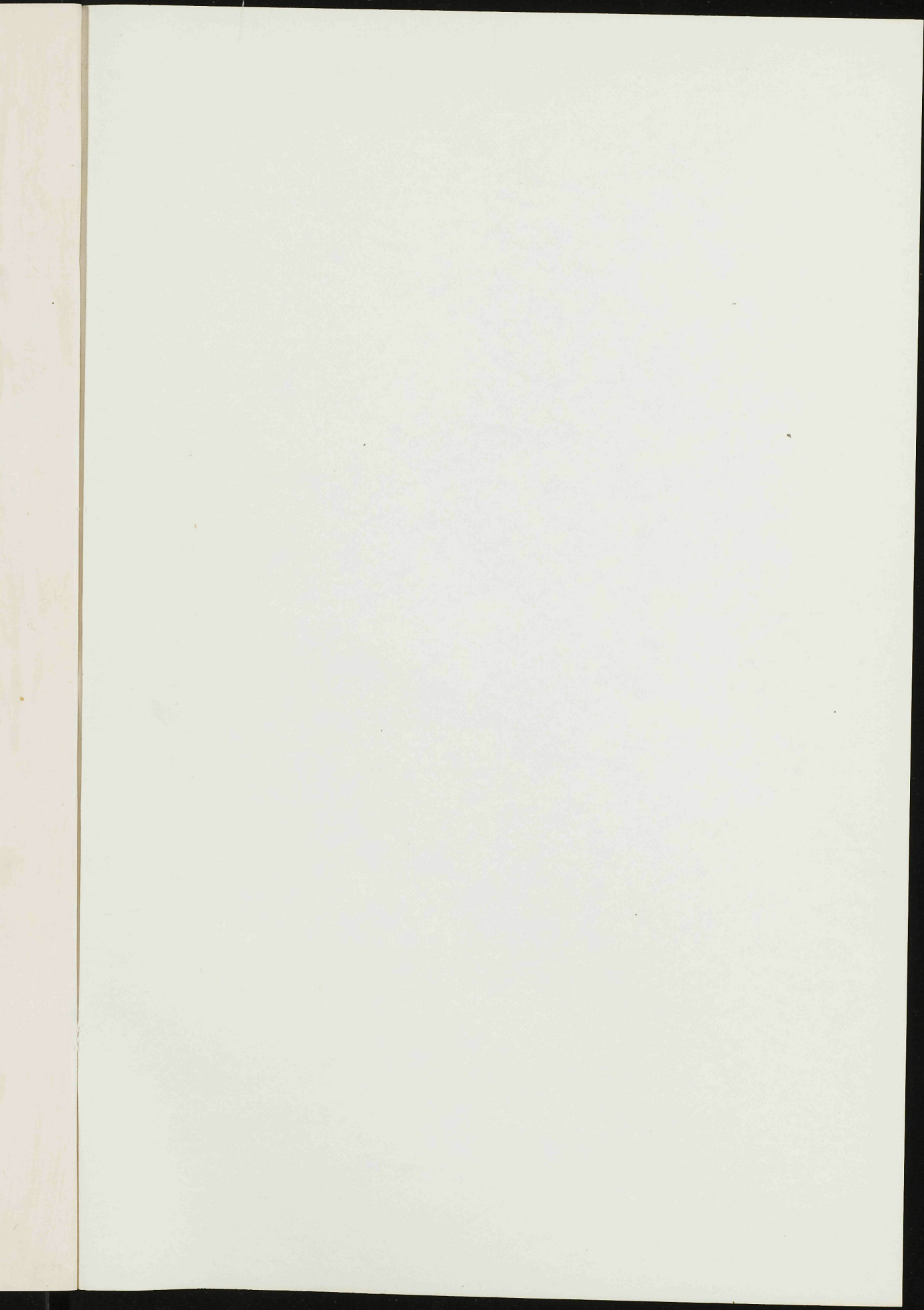
Sinds geruimen tijd hebben de anti-revolutionairen dit ingezien. Hun is ontelbare malen verweten, dat zij eigenlijk naar den toestand van vóór de revolutie — *ante revolutionem* — terug wilden en daarom eigenlijk ante-revolutionnair moesten heeten; een bekend taalkundige heeft zelfs gemeend, dat dit de oudste

vorm van het woord geweest is¹⁾. Zoo is het echter niet. Zij houden zich overtuigd, dat de zaak van het Gereformeerd Protestantisme te onzent niet gediend wordt door vast te houden aan den eisch van verbinding met den staat, een eisch, waarvan de vervulling — de 17de en 18de eeuw zijn daar ten bewijze — zulke ernstige gevaren met zich zou brengen; wel echter door volle ontplooiing van de levenskrachten, die er in schuilen, vrij van den staat. Zoo zijn ze gekomen tot de oprichting eener Vrije Universiteit, die leven mag en wil naar de Gereformeerde beginselen. Deze staan lijnrecht tegen 1795 over. Niet omdat toen de voorrang der Hervormde kerk verviel, doch omdat men toen de algenoegzaamheid van de menschelijke rede in de plaats stelde van de autoriteit van het eeuwig blijvend Woord van God. Het is hieraan, dat wij hebben vastgehouden in al de jaren — straks, zoo Hij het ons vergunt, reeds een halve eeuw — dat de Vrije Universiteit bestaat. Hieraan ook hoopt zij vast te houden in haar beoefening der wetenschap, die mede moge strekken om de Christelijke traditiën van ons volksleven te bevestigen en te versterken.

Ik heb gezegd.

¹⁾ Volgens de oudste voorbeelden, die bekend zijn, is de vorm anti-revolutionnaire; cf. Fabius, *Beginselen en Eischen*, p. 6, en Witlox, *De Katholieke Staatspartij*, I, p. 24. De beteekenis was toen nog vrij algemeen. Hoe die zich later ontwikkeld heeft, men kan er in het *Groot Woordenboek* niets over vinden. Het heele woord komt er niet in voor. De Vries ging van het, door latere bewerkers gelukkig! prijsgegeven, standpunt uit, dat aan vreemde talen ontleende woorden er niet in thuis hoorden.

14

BIBLIOTHEEK VRIJE UNIVERSITEIT

3 0000 00233 1365

